

Szabó Irén

A SZENTHÁROMSÁG ÉS SZEMÉLYEINEK KIFEJEZÉSE A MAGYAR GÖRÖG KATOLIKUS VALLÁSGYAKORLAT GESZTUSAIBAN

A gesztusok az ember kultúrájának lassan változó, mélyen gyökerező, s így gazdag, sokrétű információt hordozó elemei. Fokozottan érvényes ez a vallását gyakorló ember gesztusaira, amelyek évszázados, sokszor évezredes tradíció őrzői. E tanulmányban a magyarországi görög katolikus vallásgyakorlat hagyományai-ból egy eddig még nem vizsgált területet, a pap és a hívek liturgikus gesztusait mutatom be, leszűkítve a Szentháromságot és annak személyeit megjelenítő gesztusokra.

A gesztusoknak, mint kultúrahordozó elemeknek a vizsgálata egy-két tanulmánytól s néhány véletlenszerűen megemlített adattól eltekintve szinte teljesen hiányzik a magyar néprajzi szakirodalomból. A nemzetközi kutatásban több példát is találhatunk, akár az önálló monografikus feldolgozásra, akár arra, amikor a gesztusokat egy téma elemzése során bevonják az értelmezés eszköztárába. Példaként említem meg Jean-Claude Schmittnek a középkori európai ember gesztusait, köztük a vallási élet gesztusait bemutató viszonylag frissnek számító monográfiáját¹ és Emmanuel Le Roy Ladurie Montailou, egy okszitán falu életrajza c. munkáját².

A vallásgyakorlat gesztusainak vizsgálata során a szakirodalmon kívül három forrásból merítettem. Az egyik a liturgikus irodalom és maguk a liturgiákat tartalmazó könyvek. Ezek mindegyikében találtam ún. *rubrikákat*, vagyis a szertartásvégzés módjára, formájára vonatkozó előírásokat. Ezek a különböző korokban keletkezett *liturgikonok* (a görög katolikus egyházban a fontosabb szertartásokat tartalmazó könyveket nevezik így) a történeti összehasonlító vizsgálat kiváló forrásai. Ezen kívül a hagyományos néprajzi adatgyűjtés módszerével, megfigyeléssel és kikérdezéssel dolgoztam. E téma kapcsán a vizsgálódás körét leszűkítettem a szent liturgiára, vagyis a misére, esetenként a hozzá kapcsolódó szentelések és áldások szertartásaira, és az ezekhez kapcsolódó szokásanyagra, ezen belül is a jelenkori adatokra.

Ez a tanulmány egy nagyobb lélegzetvételű munka része, amelyben a görög katolikus vallásgyakorlat gesztus szótárát készítettem el történeti összehasonlító anyag feltárással és más felekezetek gesztuskincsének bevonásával.

A Szentháromság illetve a Szentháromság három személyének együttes

¹ Schmitt 1992.

² Le Roy Ladurie 1997.

említése verbálisan vagy valamilyen jel formájában – gesztus, tárgy, egy szövegrész háromszori ismétlésében – szembetűnően gyakori a görög katolikus liturgiában. Ennek történeti okai vannak. A keleti liturgia mai szövegének és formájának kialakulása a IV-V. századra tehető. Az V. század a liturgiátörténet fénykora. Ez az időszak egybeesik a Szentháromság-viták korával. E vitákat a 451-es kalkedoni zsinat zárta le, s a keleti liturgia máig őrzi ennek nyomait a Szentháromság személyeinek hangsúlyozott, sokszori ismétlésében.

A liturgiában minden hármasság Szentháromságra utaló jelnek tekinthető. A szövegek tartalma, helye a szertartás egészében és a kapcsolódó gesztusok ezt erősítik meg. A Szentháromság háromféle formában jelenik meg: 1.) szövegszerűen megnevezve, 2.) egy ima háromszori ismétlésében 3.) gesztusként.

I. A Szentháromság szövegszerű megnevezése

Ennek is három módja van. Az egyik maga a Szentháromság kifejezés. Ez a liturgia során négyszer hangzik el. Minden alkalommal állandó jelző kapcsolódik hozzá: „egyvalóságú és osztatlan” Szentháromság, illetve egyszer említik „elevenítő Háromság”-ként Ezeket a szöveges megjelenési formákat nem kíséri gesztus.

A másik a Szentháromság három személyének megnevezése: „Atya és Fiú és Szentlélek”. Ennek egy különleges formája az áldozás előtt mondott imában, ahol a következő megnevezéseket találjuk: az Atya: Úr, a Fiú: Uralkodó, a Szentlélek pedig Szent.

A harmadik: a szentliturgiában a Háromszorszent imafüzér, a Triságion – vagyis „Szent Isten, Szent Erős, Szent Halhatatlan” imádság háromszori ismétlése. Az utóbbi kettőt mindig keresztvetés kíséri. A Triságion helyén állhat más imádság is, és ez már átvezet a Szentháromság kifejezésének második csoportjához.

II. Imaszöveg háromszori ismétlése

A liturgikus év során kilenc alkalommal a Szentháromságot dicsőítő imádság, a Triságion helyén és helyett az „Akik Krisztusban keresztelkedtetek, Krisztusba öltözködtetek. Alleluja”³, a Szent Kereszt ünnepein pedig az „A te kereszt előtt leborulunk, Uralkodó és a te szent föltámadásodat dicsőítjük.”⁴ imádságot éneklük háromszor ismételve, saját, a Háromszorszent énektől eltérő dallammal. A Szentháromságot említő Háromszorszent imának sajátos dallamvariációi vannak, ahol a dallam valamilyen imaszándékot vagy ünnepi alkalmat jelez. Ezek-

³ Húsvét vasárnapon és az azt követő hét az un. fényes hét napjain, pünkösd vasárnap, karácsonykor (december 25-én) és vízkeresztkor (január 6-án) a szentmisében a Háromszorszent helyén ezt az imádságot éneklük

⁴ Szeptember 14-én a „Szent Kereszt felmagasztalása” ünnepén és a nagyböjt harmadik vasárnapján „Kereszthódoló vasárnap”-on.

ben az esetekben a szöveg ugyanaz, de a dallamnak önálló jelentése, alkalomra utaló tartalma van. Ilyen önálló jelentésű dallama van a Háromszorszent imádságnak a halottért végzett szertartásban

Az áldozás előtt mondott imában háromszor ismétlik ugyanazt a mondatot, a Szentháromság egyes személyeinek önálló megnevezéseivel. „Emlékezzél meg rólam Uram, midőn eljössz a te országodba. Emlékezzél meg rólam Uralkodó, midőn eljössz a te országodba. Emlékezzél meg rólam Szent, midőn eljössz a te országodba.”

A szentliturgiának vannak olyan imái, amelyek szövegük és a szertartásban elfoglalt helyük alapján nem, csupán a hármasság ismétlés révén, közvetetten utalnak a Szentháromságra. Az „Alleluja!” csak hármasság ismétlésben fordul elő. Háromszor ismétli a nép az „Uram, irgalmazz!” könyörgést a hármasság ekténiákban és minden különleges szándékra: betegekért, halottakért, utasokért, hálaadás-kor, szentelésnél. A hármasság „Uram irgalmazz!”-nak szintén megvannak a sajátos, jelentéssel bíró dallamai.

A szentliturgiához egy-egy ünnepen különböző szertartások kapcsolódhatnak, mint például a litia vagyis a kenyéradás, különböző szentelések és áldások: víz, gyertya, barka, búza, gyógynövény stb., amelyekben belül szintén megtalálhatók az eddig említett hármasságok. Vannak sajátos, ünnepekre jellemző szövegek, amelyekben csak a hármasság ismétlés emlékeztet a Szentháromságra, tartalmilag az ünnephez kapcsolódnak. Ezek többnyire egy-két mondatos, rövid imák. Ilyen például a vízszentelés szertartása során elhangzó három szentelő mondat. Mindegyiket háromszor ismétli a pap. Az első a fény vízbeoltását kíséri. „Nagy vagy te Urunk és fölségesek a te műveid és nincs szó, mely elégséges volna a te csodatételeid magasztalására!” Ehhez a következő szertartásvégzési előírás kapcsolódik: „Ezt az áldozópap 3-szor mondja s közben a hármasság gyertyák közül egyet-egyet a vízben, + alak jelzése mellett, kiolt.”⁵ A pap háromszor kereszt alakban rálehel a vízre, s minden lehelés előtt mondja: „Te tehát ember-szerető Király, jer most is a te Szentlelked lejövele által és szenteld meg ezt a vizet.” Végül „jobb keze ujjait a vízbe mártván, azt + alakban megáldja”⁶ miközben háromszor ismétli el a „Most is magad Uralkodó szenteld meg e vizet a te szentlelkeddel!” mondatot

Ebben a hármasság gesztusban is megfigyelhető, ami fentieknél, hogy a valósággyakorlatnak van egy verbális és egy nonverbális része. A verbális rész lehet dallammal hangzó vagy prózában mondott szöveg, de meg is szűnhet a kimondás szintjén, és külső szemlélő számára csak a gesztus érzékelhető. A hármasság ismétlés a szöveget kísérő gesztusra is kiterjed. Ezek a pap által végzett gesztusok a templom nyilvános terében, a hívek által jól láthatóan történnek. Amikor a pap a kezével vagy a kereszttel kezében áldást végez, azt a hívek keresztvetése kíséri.

⁵ Görög katolikus egyházi szerkönyv. 1964. 178.

⁶ Görög katolikus egyházi szerkönyv: 1974. 179.

III. A Szentháromság kifejezése gesztusokkal

1. Valamely gesztus hármas ismétlése

A Szentháromság szövegszerű megnevezéseit, a Triszágot illetve az azt helyettesítő imákat és valamely ima háromszori ismétlését gesztusok kísérik. Az „Atya és Fiú és Szentlélek” valamint a Triszágon és az azt helyettesítő imádságok kötelező kísérője a keresztvetés. Akkor is, ha a pap egyedül említi a Szentháromság személyeit, akkor is, ha a nép közösen imádkozza, minden alkalommal keresztvetés kíséri az imát. Mivel a Szentháromság említése gyakori a keleti szertartásokban, ezért a keleti liturgiavégzés egyik sajátosságának is tekinthető a sok keresztvetés, ami külső szemlélő számára azonnal szembeötlő.

A keresztvetésen kívül más gesztusok és cselekvések háromszori ismétlése is jellemző a görög katolikus szertartásvégzésre. Ilyen a lehelés. A vízszentelés, ahol a fent említett szöveg imádkozása közben a pap háromszor kereszt alakban rálehel a vízre. Minden szenteléskor és áldáskor háromszor hintik meg szentelt vízzel a megszentelendő tárgyat vagy személyt.

A hármas ismétlést az egyéni vallásgyakorlat gesztusaiban több helyen megfigyeltem. Háromszor csókolják meg a csókolóképet vagy nagypénteken a sírleplet. Ha ismerős görög katolikusok találkoznak egymással, háromszor csókolják meg egymást az arcukon.

Alsóregmecen még jelenleg is megfigyelhető, hogy belépve a templomba sokan háromszor meghajtják a fejüket, és háromszor vetnek keresztet. Ennek okát azzal magyarázták, hogy aki háromszor vet keresztet belépéskor, az már elkezdte mondani a „Háromszorszent” imát⁷.

2. A gesztus, mint Szentháromságot ábrázoló jel

A keresztvetés formája a görög katolikus vallásgyakorlatban önmagában is Szentháromságot ábrázoló jel. Formája és módja egyaránt eltér a római katolikusok egyházban élő gyakorlattól. Eltérő a kéztartás és a mozdulatsor egyaránt. A görög katolikusok megőrizték a keleti egyházban szokásos formát. A jobb kéz mutató- és középső ujját összeérintik a hüvelykujjal, a gyűrűs és a kisujjat pedig lehajtják a tenyérbe. Ilyen kéztartással vetnek magukra keresztet. A mozdulatsorban pedig a homloktól lefelé indulva a kereszt függőleges szárát rajzolják meg, majd a római katolikusoktól eltérően a vízszintes szár megrajzolását először a jobb vállon kezdik, nem a balon. A pap áldását tükörképszerűen rajzolják magukra.

A vallásgyakorlat egyetlen eleme is válhat az identitás tudatosításának eszközévé, sőt annak képviselőjévé. A keleti keresztények számára a sajátos

⁷ Sok szertartásnak kezdő imádsága a „Szokásos kezdet” nevű imafüzér, amelynek része a Triszágon. Ez az imafüzér a magánajtatosságoknak is kezdőimádságává vált. Gyakran megfigyelhető, amikor valaki belép a templomba, és mielőtt elfoglalná a helyét a padjában megáll az ajtóban vagy a padosor végénél és imádkozik. Ezeknek a kezdőimádságoknak is részévé vált a „Szokásos kezdet”.

keresztvetési forma az önmeghatározás elemévé vált. Általa tudatosan megkülönböztetik magukat a római katolikusoktól. A felekezeti identitás része, annak nyilvános kifejezése. Ezt a különbséget számon is tartják. Identifikációs jel, ami elválaszt, de össze is köthet. A különbség mellett közösséget is jelez: aki ezt a jelet használja, azzal egy közösségbe tartozom, tehát megszólítható. Ezt élttem át 1996-ban Szegeden, amikor az éppen felújítás alatt álló, felállványozott szerb templomba bementem. Keresztet vetettem görög katolikus módon, majd mielőtt kijöttem volna ismét. A templom körül dolgozó munkások gyanakvóan figyelték a betérő idegent, hiszen a templom egyben egyházművészeti múzeum is, és a templomhajó hátsó részében értékes egyházművészeti emlékek vannak kiállítva. Amikor kijöttem a munkások közül megszólított egy 50-60 éves kor közötti férfi, és azt kérdezte, hogy „Maga közülünk való?” Amikor meglepődve visszakérdeztem, azt válaszolta, hogy ő látta, amikor keresztet vettem ugyanúgy, ahogy ők szoktak. A keresztvetés formája és tartalma, mintegy nyelvi közösséget teremtve megszólíthatóvá tett egy nagyvárosi környezetben, ahol ez nem szokásos.

A keresztvetés ebben a helyzetben elsődleges, konkrét jelentésén túl identitást jelző erővel bírt, s a személyes megszólíthatóságot teremtette meg egy nagyvárosi környezetben.

Mi a keresztvetés fent leírt módjának konkrét jelentése? Kérdésekre mindig egyértelmű választ kaptam: „Három ujjunkat összetesszük, mert egy Istenben három személy van: Atya, Fiú, Szentlélek. Két ujjunkat lehajtjuk, mert Jézus Isten is volt meg Ember is.” Ez az első dolog, amit kisgyerekekkel megtanítanak, magát a mozdulatot és később a hozzátartozó hitigazságokat. Az egyház egy mozdulaton, egy gesztuson keresztül két dogmatételt tanít meg.

A keresztvetésnek ezt a formáját a hétköznapi életben sokszor használják, nem csak imádkozáskor, hanem például lefekvés előtt a párnára ilyen kéztartással vetnek keresztet, kenyér- vagy kalácsütéskor pedig a megdagasztott tésztára. A keresztvetésnek még két eltérő gesztusformájával találkoztam. Az egyik a nyitott tenyérrel, összezárt ujjakkal keresztet jeleznek valamire, a másik pedig a jobb kéz hüvelyk ujjával keresztet rajzolnak valamire vagy valakire. Mivel ezek a jelek ezek nem kifejezetten a Szentháromsághoz kapcsolódnak, így ezek használati alkalmaira és módjára nem térek ki.

A keleti liturgiavégzésben több Szentháromságra utaló tárgyat találhatunk. Ilyen a templomi berendezésként használt hármass gyertyatartó. Ez egy fából faragott oszlopállvány, amely három ágban végződik. Az ágak indulásánál egyik oldalán Szentháromságot ábrázoló képet foglal magába. A Hitvallás imádkozásakor és evangélium olvasás előtt meggyújtják az ágak végein elhelyezett gyertyákat. A homrogni és a bodrogkereszturi görög katolikus templomban találkoztam ennek élő gyakorlatával. Ez a gyertyatartó állvány kevés görög katolikus templomban található meg. Mindenhol megvan viszont az ún. hármass gyertya. Ezt a közösségekben a pap vagy a harangozó maga készíti el. Három szál hosszú, vastagabb gyertyát meleg vízben megpuhítva összeillesztik, és úgy hajlítják meg, hogy egy tőből kiinduló, háromágú villát alkosson. Az ágakat az alsó harmadnál zsinórral fogják össze, hogy a szárok stabilak és párhuzamosak maradjanak a használat során. Ezt a gyertyát éveken keresztül használják, mivel a

liturgikus év folyamán csak vízszenteléskor és a nagyböjt szerdáin és péntekjein végzett „Előszentelt áldozatú liturgia” során gyújtják meg egy rövid időre. Vízszentelési szertartásban, amikor a pap a fent említett vízszentelési imát mondja, az ima hármasság ismétlésekor, a három égő gyertyából sorra egyet-egyet beleolt a szentelendő vízbe. Az „Előszentelt áldozatú liturgia” végzésekor a pap áldást ad vele az olvasmány előtt, miközben énekelve a következő imát mondja: „Bölcsesség igazhívók! – Krisztus világossága mindenkinek világoskodik!”

A Szentháromság és személyeinek együttes előfordulásán túl, az egyes személyek önállóan is megjelenítődnek a vallásgyakorlat gesztusaiban.

Az Atya

A Szentháromság személyei közül az Atyát nem jelöli külön gesztus. Ezzel szemben a Fiúra és a Szentlélekre vonatkozóan gazdag anyag található.

A Fiú

A Fiú, Jézus Krisztus személyéhez három gesztus kapcsolódik, ezek: a kereszttétel, áldás és a csók.

Kereszttétel

A kereszttételben, mint a leggyakoribb liturgikus gesztusban nem csak a Szentháromságot ábrázolják három ujjal, hanem egyúttal a Fiút is. Jézus Isten is volt és ember is egy személyben. Ezt a teológiai igazságot ábrázolják a lehajtott két ujj, gyűrűs és kisujj Jézus kettős természetét kifejező jelként jelenik meg. A Szentháromsághoz a hármasság, Jézus személyéhez pedig a kettősség kapcsolódik. Ennek tárgyi formában történő együttes megjelenítései a püspöki áldáskor használt gyertyák illetve gyertyatartók: a dikérium és a trikérium. A dikérium a magyar görög katolikus liturgikus gyakorlatban kétágú, a trikérium háromágú gyertyatartó gyertyákkal. A keleti egyház gyakorlatában így a pravoszláv egyházakban gyertyatartó nélküli hosszú, vékony gyertyákat illesztnek össze és díszítik fel. Ezeket használják a püspöki illetve pátriárkai szertartásvégzéskor. A püspök a liturgia során minden egyes alkalommal két kezében tartva a gyertyákat ad áldást.

Az áldás

A pap áldó mozdulata a liturgia folyamatában többsíkú kommunikációs aktust valósít meg. Ahogy a Szentháromság esetében van egy dallammal hangzó vagy prózában mondott szöveg és ehhez kapcsolódik a mozdulatsor. Az áldás gesztusában a prózában vagy dallammal hangzó szöveg mellett a mozdulatsoron belül külön kell választani a kéztartást és a kéztartással végzett mozdulatot. A kéztartás, ugyanúgy, mint a kereszttétel során, önálló jelentéssel bír. Ebben az esetben a kéztartás önmagában egyértelmű verbális közlés. A pap jobb kezének ujaival verbális információt fogalmaz meg: Krisztus monogramját mutatja fel.

Az IC XC betűket formálva a görög Iszosz Hrisztosz, vagyis Jézus Krisztus szavakat formálja. Ez olyan kéztartás, ami szó szerint olvasható.

A keleti egyházban az áldásnak ez a formája évezredes tradícióval rendelkezik. A legkorábbi ikonokon, ahol áldó Krisztust ábrázolnak, ez a kéztartás látható, s ez él a keleti papság gyakorlatában ma is. A pravoszláv egyházban alakult ki eltérő gyakorlat, ahol a pap áldó keze nem Jézus Krisztus monogramját mutatja, hanem a gyűrűs és hüvelykujj összeérintésével Jézus Krisztusra, a másik három ujj felemelésével a Szentháromságra utal. A magyar görög katolikus egyház gyakorlata a görög tradícióhoz kapcsolódik.

A pap Krisztus képviselőjeként áll az oltárnál. Az ő áldó kezén keresztül Krisztus áld. A pap Krisztus ikonjának pontos másaként áll az ikonosztáz előtt, ahol áldásra emelt kezével ugyanazt az ikonográfiát jeleníti meg, mint a mellette lévő Tanító Krisztus ikonja. A kéztartást a papok tudják olvasni. Az általam megkérdezett adatközlők közül néhány fiattól eltekintve, akik hittanórán tanulták a kézbetűk értelmét, nem ismerték a jelentését. Kivétel nélkül megfogalmazták viszont a Krisztus ikon és a pap kéztartásának azonosságát: „Úgy áld, mint Krisztus a képen.”

Az áldás mozdulatsorában az IC XC betűket formáló kézzel a pap keresztet rajzol a levegőbe. A kereszt a keresztények számára a győzelem, a megváltottság jele. Írott formákban az IC XC monogramhoz rendszerint csatlakozik a NIKA szócska, aminek együttes jelentése: Jézus Krisztus győz! Ezt a feliratot pecsételik bele sütés előtt a proszforába, az áldozati kenyérbe. A liturgiában a magyar görög katolikus szertartásban ma is elhangzó görög nyelvű mondat: IC XC NIKA, amelyet a pap mond el a kenyértörési ima után. „Megtöretik és megosztatik az Isten báránya, az Atyának Fia, ki megtörhető, de meg nem osztható, ki mindenkor eledelül szolgál, de soha el nem fogyasztható, ki a benne részesülőket megszenteli, a Szentlélek hitének teljessége. ICXC NIKA” Ennek a görög mondatnak az elhangzása íratlan hagyomány. Egyetlen szertartáskönyv sem írja elő.

Az IC XC kéztartással keresztet rajzoló áldó mozdulat is ez a mondat mondja el a gesztusok nyelvén. Az áldást a hívek mindig keresztvetéssel fogadják. Magukra másolják a pap mozdulatát.

A liturgiában Krisztus legnyilvánvalóbban az eucharishtiában van jelen. Az eucharishtiához kapcsolódó két közvetítő gesztus a csók és a lehelés, ami egyben a Szentlélekre is utaló gesztus.

A csók

A csók a görög katolikus vallásgyakorlatnak máig élő érzelmkifejező és hódolati gesztusa a templomban és a templomon kívül egyaránt. A szent megérintésének, a részesedésnek a vágya és reménye készíti újra és újra a vallásos embert a szent és szenthez közeli dolgok megcsókolására. A csók által lehet részesülni valamiből, és át lehet adni. Az egyik alsóregmeci adatközlő mesélte, hogy amikor a fia otthon van és az valami miatt nem megy el a templomba, akkor áldozás után a templomból mindig hazasiet. Eléáll a fiának és azt mondja: „Édes fiam, én most téged szájon foglak csókolni, mert most vettem Jézust. Mindig

megengedi. ... Mert olyankor ott van bennünk Jézus.”⁸ Személyesen is láttam a sárospataki görög katolikus templomban, amikor egy nagymama, áldozás után megcsókolta az unokáját, aki még nem áldozhat.

A lehelés

Jézus átadásának másik formája a rálehelés, „*huhukolás*”. Múcsonyi adat: A templomból mise után gyorsan haza kell menni, és háromszor rálehelni a kisgyerekekre, azt mondva: hu, hu, hu. Hoztam neked Jézuskát! Útközben hazafelé nem szabad szólni senkihez és nem szabad kinyitni a száját, mert akkor már nem érvényes. Azt tartják, az ilyen gyerek 11 hónapra megtanul beszélni. Múcsonyban ezt *huhukolás*nak nevezik.

Ez utóbbi két gesztust egyetlen vonatkozásban hoztam példaként: hogyan jelenik meg Krisztus, a Fiú a gesztusokban.

A Szentlélek

A Szentírásból és a liturgikus szövegből a Szentlélek két tulajdonságához kapcsolódik gesztus is. Az egyik: az elevenítő Szentlélek, a másik a Szentlélek, mint levegő, lehelet vagy szél.

A levegő-lélek párhuzam a liturgiában az áldozati részben jelenik meg. Az oltáron elhelyezett áldozati adományokat a pap letakarja egy négyszögletes kehelytakaróval, aminek anyaga és színe mindig a főmisés pap liturgikus öltözetével egyező. Ennek a papok által használt neve: aerion, aminek jelentése: levegő, légkör. Az ószláv megfelelője: ‘vzduh’, ‘vozduh’, ami lélegzetet is jelent. A Hiszekegy imádkozása alatt a pap az aeriont két sarkánál megfogva lebegteti a bor és áldozati kenyér fölött. Ha két pap misézik együtt, akkor ketten tartják az aeriont. Amikor a püspök végzi a liturgiát a Hiszekegy imádkozásakor az oltár fölé hajol, és két pap a kehelytakaró két-két sarkát fogva lebegtetik azt a püspök feje felett.

A hívek, bár ismerik a mozdulatot, magyarázatot papoktól kaptam. Az aerion lebegtetése azt jelképezi, amikor a teremtés előtt Isten lelke lebegett a vizek felett, de a Szentlélek kiadásának is nevezik⁹. Azért tartom fontosnak ezt megemlíteni, mert írásos forrásban nem talákoztam ennek a liturgikus mozzanatnak semmilyen magyarázatával. Feltehető, hogy a papi értelmezés, bár nyilvánvalóan teológiai képzettségen és ismereteken alapul, mégis egyfajta szóbeli hagyománynak tekinthető.

Az aerion lélek-jelentését megerősíti használata a temetésnél. Ha egy pap meghal, a Szerkönyv szerint a szükséges kenetek elvégzése után az arcát le kell takarni az aerionnal, és úgy lehet elkezdeni a lélek távozásakor szükséges imákat. Papi temetéseken a kehely letakarva az aerionnal a nyitott koporsóban felravalozott pap fejéhez van állítva, és mielőtt lezárnák a koporsót, a temetést

⁸ Adatközlő: Ragyák Miklósné szül. Bodnár Máris, 1922. Alsóregmec, görög katolikus. Gyűjtés időpontja: 1998.

⁹ id. Telenkó Miklós és Petrassevics Nikefor görög katolikus papok szíves közlése.

végző, papok esetében rendszerint a püspök, a halott arcát letakarja a kehelytakaróval. Ennek evangéliumi hagyománya van, és nagyorosz területen máig él nem csupán a papi temetésnél. Nagypénteken a Szentsírban elhelyezett plascenyicán (a halott Krisztust ábrázoló sírlepel) a halott Krisztus arcát letakarják az aerionnal. Ukrán, ruszin, magyar és román területen ez nem szokás, de például Rómában a Russzikum templomában ezt a tradíciót folytatják.

A Szentlélek lehelet-formában két szertartásban fordul elő: az egyik a vízszentelés, a másik pedig a keresztelés. Vízszentelés során a pap háromszor rálehel e vízre kereszt alakban. A keresztelés szertartásában pedig az exorcizmus része. A pap segítségül hívja a Szentleket, és kereszt alakban háromszor rálehelve a keresztelendőre háromszor mondja: „Űzz ki belőle, szívében fészkelő és rejtőző minden gonosz és tisztátalan szellemet.”

A népi vallásgyakorlatban eddig kevés adatot találtam a lehelés gesztusának használatára, viszont a pap gesztusait mindenki értelmezi valahogyan, hiszen ezek jól látható és egyértelmű mozzanatai a szertartásoknak. A leggyakoribb, hogy a világ teremtésével hozzák összefüggésbe: Isten lelket lehelt az anyagba. Az egyik adatközlő hangsúlyozta, hogy nem a szájával lehelt a Jóisten, mint a pap szokott, hanem az orrán keresztül Ádám orrába.

A Szentlélekkel kapcsolatban befejezőként egy szokást említek meg. Pünkösdkor a görög katolikus templomokat zöld hársfa vagy tölgyfa gallyakkal díszítik fel. Az elevenítő Lelket az újjáéledő természet ágai jelenítik meg.

Összefoglalásként elmondható, hogy a vallásgyakorlat gesztusai mindig szöveghez kötöttek, de önállóan is értelmezhetők. A dallam, szöveg és mozgás egymásra épülő rétegeiben a gesztusok használata és annak változása nehezen követhető nyomon, mert írásban legkevésbé dokumentált elemei a vallásgyakorlatnak. Nincs minden esetben előírás sem a hívek, sem a papok által használt gesztusokra. Éppen ezért mindig fontos a papok szertartásvégzését is figyelni, hiszen abban nagyon sok, íratlan tradíción alapuló mozzanat fedezhető fel. A gesztusok vizsgálatával néprajztudomány, a folklorisztika ezen belül is a vallási néprajzi kutatások területe egy eddig még feltáratlan, új területtel gazdagodhat.

Irodalom

Görög katolikus egyházi szerkönyv. (Euchologion)

1964 Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.

LE ROY LADURIE, Emmanuel

1997 *Montaillou, egy okszitán falu életrajza (1294-1324)*. Osiris, Budapest.

SCHMITT, Jean-Claude

1992 *Die Logik der Gesten im europäischen Mittelalter*. Klett-Cotta, Stuttgart.

Szabó, Irén

Expression of the Holy Trinity and Its Persons in the Gestures of the Hungarian Greek Catholic Religiosity

The essay is an example for a hardly analyzed field of Hungarian ethnology, the research of gestures. It introduces from the worship of the Hungarian Greek Catholic Church some gestures which represent the Holy Trinity.

First the author talks about those movements and liturgical elements, which represent the Holy Spirit in the form of the objects and in the triple repetitions of certain signs (bow, kiss, sign of the cross, part of a text). The Father is not represented in an independent form of gestures. Meanwhile the Son and the Holy Spirit have their own rich symbolic expressions.

The symbolic forms of the Son – Jesus Christ – appear not only in the process of the liturgy but in the paraliturgy and in the practice of folk custom, too. For instance, the sign of the cross representing the dual character of the Son. The essay analyzes the priest's blessing movement as a many-sided communicational gesture. During the blessing the priest's right hand fingers show the Greek name of Jesus Christ, conveying an understandable verbal information. The verbal, sung and the verbal, non-sounding movements of the priest's fingers are based on each other. The author analyzes the kiss and afflation as the mediatory gesture of the Eucharist. The Holy Spirit appears as a breeze or wind in the movement of the afflation and kiss.

Apart from the description and analysis of the gestures the essay shows their correspondence with the liturgical texts and customs. It introduces the use of the gestures inside and even outside the church.

1. kép Áldó kéztartás. Áldó Krisztus.
Mikóháza, görög katolikus templom
ikonosztázionja.

2. kép Püspöki áldás dikériummal
és trikériummal. Püspöki mise.
Nyíregyháza, görög katolikus templom,
1997. 07. 03.

3. kép Keresztvetés. Három ujját összeilleszti, kettőt lehajt. Alsóregmec. Görög katolikus liturgia. 1998. 01. 06.

4. kép Lehelés. Vízszentelés. Kenézlő, 1998. 01. 06.
Fotó: Telenkó Bazil